

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Національній академії внутрішніх справ
доктору юридичних наук, професору
Олені ТАРАН*

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора
Тетерятник Ганни Костянтинівни
на дисертацію Зайцева Дмитра Олександровича
«Реалізація принципу пропорційності при обмеженні права особи на
недоторканність житла чи іншого володіння»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розбудови правової держави та зміцнення гарантій прав і свобод людини особливої значущості набуває питання обґрунтованого втручання держави у приватну сферу особи. Одним із фундаментальних прав, що потребує особливого захисту, є право на недоторканність житла та іншого володіння. Це право закріплене як національним законодавством України (зокрема ст. 30 Конституції України), так і міжнародними правовими актами (Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, яка визнає право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції).

Разом з тим реалізація повноважень органів публічної влади у сфері кримінального провадження, забезпечення національної безпеки, боротьби зі злочинністю нерідко потребує тимчасового обмеження цього права. У таких випадках особливо важливою гарантією виступає принцип пропорційності, який забезпечує баланс між публічним інтересом і приватними правами особи.

На практиці виникає значна кількість правових колізій та зловживань, коли заходи, пов'язані з обшуком, оглядом, тимчасовим доступом до житла або іншого володіння особи, здійснюються без належного обґрунтування необхідності та без урахування найменш інвазивних альтернатив. Відсутність чітких процесуальних стандартів щодо застосування принципу пропорційності, а також відсутність єдності судової практики вимагають доктринального осмислення та законодавчого вдосконалення.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, проведення спеціальних операцій, кіберзагроз і терористичних викликів, коли забезпечення ефективності реагування держави нерідко ставиться вище за дотримання процесуальних гарантій особи. Це загрожує девальвацією конституційних прав і порушенням принципу верховенства права.

У зв'язку з цим дослідження правової природи принципу пропорційності, умов та меж його застосування, а також практичних механізмів його реалізації при обмеженні права на недоторканність житла чи іншого володіння є науково актуальним та своєчасним. Воно сприятиме підвищенню ефективності правового захисту особи, розвитку європейських стандартів прав людини в національному праві України та забезпеченню процесуальної справедливості.

Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; положеннями Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454); пріоритетних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 року, протокол № 23).

Усе зазначене, а також ознайомлення зі змістом роботи, запропонованими дисертанткою новаторськими висновками і рекомендаціями переконливо свідчить про відповідність дисертації вимогам сьогодення, а відтак підтверджує її актуальність та перспективну затребуваність.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Здійснене опрацювання доробку Д. О. Зайцева дозволяє дійти висновку, що дослідження містить всю систему обов'язкових компонентів, притаманних дисертаціям на здобуття ступеня доктора філософії у галузі права. Зокрема, в роботі простежується структурна єдність, послідовність, логічність, взаємопов'язаність елементів;

наявність критичного аналізу досягнень більшості наявних досліджень із цієї та суміжних проблем; наскрізний опис і пояснення методологічної позиції дослідника; повна та ґрунтовна предметно-змістова складова; достатня та репрезентативна емпірична база; належна апробація результатів дослідження.

Усі положення, висновки, судження, пропозиції та рекомендації, сформульовані автором та віднесені до наукової новизни характеризуються достатнім рівнем аргументованості, творчим новаторством, обґрунтованістю. Цього вдалося досягти завдяки опрацюванню достатньої кількості наукових, нормативних джерел, судової практики (213 найменувань).

Коректність висновків, їх відповідність логіці обґрунтування та репрезентативність, відповідність меті, об'єкту, предмету та завданням дослідження забезпечені вдало сформованою методологічною програмою, у якій автор комплексно застосовував загальнонаукові та спеціальні методи (с. 21 – 23).

Наукова новизна одержаних результатів. Послідовний, виважений, аргументований, належний і достатній виклад наукової інформації дозволив здобувачу сформулювати низку положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, певна частина з яких має теоретичний характер, значний евристичний потенціал й здатність до подальшого використання у наукових дослідженнях, а певна – прикладну спрямованість, характеризується високим праксеологічним потенціалом. Науковий аналіз як перших, так і других не залишає сумнівів у їх обґрунтованості та новизні:

вперше:

- обґрунтовано, що принцип пропорційності є окремою гарантією права особи на недоторканність житла чи іншого володіння та вироблено положення щодо його реалізації в правозастосовній діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів, а також нормотворчості;

- доведено необхідність розв'язання системної проблеми, яка полягає в неправильному застосуванні слідчими суддями стандартів доведення під час розгляду клопотання про обшук, шляхом реалізації стандарту доведення

«достатня підстава», а не «обґрунтована підозра» чи «поза розумним сумнівом», як це здійснюють слідчі судді в переважній більшості випадків;

- аргументовано доцільність запровадження в кримінальному процесуальному законодавстві України можливості оскарження ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, а також результатів проведеного обшуку особою, право на недоторканність житла чи іншого володіння якої зазнало обмежень;

- висвітлено недоліки КПК України в контексті суб'єктів, уповноважених на проникнення до житла чи іншого володіння особи в позасудовому порядку, їх процесуальних повноважень, а також використання отриманих ними фактичних даних у кримінальному процесуальному доказуванні. Запропоновано удосконалити порядок обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, доповнивши КПК України окремою нормою, яка врегульовувала б проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках;

- запропоновано вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства України щодо реалізації принципу пропорційності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи шляхом фіксування розгляду слідчим суддею клопотання про дозвіл на їх проведення за допомогою аудіо- та відеозапису, з дотриманням вимог режиму секретності, конкретизацією в ухвалі про дозвіл на обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи дій, які можуть здійснювати уповноважені суб'єкти в межах втручання;

удосконалено:

- зміст засади верховенства права в кримінальному провадженні шляхом розширення її юридичних властивостей критеріями принципу пропорційності;

- теоретичні напрацювання та практичні рекомендації, які забезпечують належну реалізацію принципу пропорційності під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи та стосуються реалізації права особи на професійну правничу допомогу, вилучення майна, фіксації

обшуку за допомогою технічних засобів, а також ознайомлення особи, яка зазнала втручання, з матеріалами, отриманими в межах зазначеної слідчої (розшукової) дії;

- підстави, порядок проведення та форми фіксації слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких обмежується право особи на недоторканність житла чи іншого володіння;

- особливості оцінки, перевірки та використання в кримінальному процесуальному доказуванні фактичних даних, отриманих за результатами слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують право особи на недоторканність житла чи іншого володіння;

дістало подальший розвиток:

- наукові положення щодо реалізації принципу пропорційності при обмеженні прав і свобод у кримінальному провадженні, зокрема свободу й особисту недоторканність, недоторканність права власності, справедливий суд, права на професійну правничу допомогу тощо;

- наукові положення з удосконалення процесуальних повноважень учасників кримінального провадження, які обмежують право особи на недоторканність житла чи іншого володіння у зв'язку з проведенням відповідної слідчої (розшукової) та негласної слідчої (розшукової) дії;

- наукові положення з удосконалення норм КПК України й узгодження їх з нормами Закону України «Про Національну поліцію», а також іншими нормативно-правовими актами, які регулюють правовий статус уповноваженої службової особи при застосуванні тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи;

- доктринальні пропозиції з удосконалення критеріїв відмежування обшуку від інших слідчих (розшукових) дій, які обмежують право особи на недоторканність житла чи іншого володіння, зокрема огляду та слідчого експерименту, оскільки проведення огляду та слідчого експерименту на підставах і в порядку, передбаченому для обшуку, не враховує специфіку цих слідчих (розшукових) дій і може перешкоджати повноті й усебічності досудового розслідування (с. 23 – 25).

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дослідження характеризується логічним та чітким змістовим наповненням, відповідно до плану, мети та завдань, архітектоніка забезпечує комплексність та системність опрацювання проблематики.

Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (140 найменувань) та 3 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 201 сторінку, з них основний текст – 176 сторінок, 3 додатки розміщені на 9 сторінках.

Оцінка змісту розділів дисертації

Перший підрозділ класично присвячений історико-правовому аналізу виникнення та становлення принципу пропорційності у сфері національних і міжнародних кримінальних процесуальних відносин (с. 28 – 61), у якому запропоновано ретроспективний погляд на формування та становлення досліджуваної засади в українському кримінальному судочинстві у різні історичні віхи.

Цікавим є підрозділ 1.2, у якому визначається місце принципу пропорційності в системі засад кримінального провадження. У ньому проаналізований широкий спектр рішень ЄСПЛ, вітчизняних нормативних джерел, судової практики, у результаті чого зроблена пропозиція щодо закріплення у ст. 8 КПК України вимог пропорційності (с. 80).

Підрозділ 1.3 звертає до проблематики визначення категорій «житло», «інше володіння особи», «недоторканість», значення принципу пропорційності як однієї із процесуальних гарантій забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, співвідношення його із законністю (легітимністю) мети втручання (с.80 - 91).

Підрозділ 2.2 торкається забезпечення балансу інтересів при постановленні слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. У ньому проаналізовані вимоги до клопотання про проведення обшуку, особливості його обґрунтування та запропоновані додаткові гарантії дотримання принципу пропорційності (с. 105 – 106).

Логічним продовженням роздумів автора щодо реалізації досліджуваного принципу є визначення аспектів, що стосуються його реалізації під час виконання ухвали про огляд житла чи іншого володіння особи і підрозділі 2.2. Зокрема, у цій частині роботи звертається увага на коло суб'єктів, уповноважених проводити цю слідчу (розшукову) дію, участь понятих, надання правової допомоги, фіксування та інші (с. 111 – 140).

У продовження тематики у підрозділі 2.3 розглянуті особливості обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення обшуку в невідкладних випадках. Особлива увага зосереджена на підставах проведення такого обшуку, їх неоднозначному трактуванні в у судовій практиці, відсутності нормативно визначених критеріїв таких підстав та їх нормативних дефініцій (с. 140 – 165).

Слід підтримати думку автора, викладену на с. 159 про те, що «Саме відсутність у КПК України чітких критеріїв оцінювання обставин, які вказуватимуть на наявність невідкладного випадку як підстави для проникнення до житла чи іншого володіння, призвело до негативних тенденцій на практиці та відсутності уніфікованого підходу в судовому правозастосуванні».

Підрозділ 3.1 висвітлює проблематику реалізації принципу пропорційності під час проведення огляду та слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи, у якому автор обґрунтовує методологічну тезу про те, що належне розроблення законодавчих удосконалень огляду в житлі чи іншому володінні особи має враховувати унікальні юридичні особливості цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема процесуальні характеристики та призначення, а також стан і потреби практики. Окрема увага приділена проведенню слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи (с. 167 – 183).

Проблеми реалізації принципу пропорційності при отриманні дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у житлі чи іншому володінні особи досліджені у підрозділі 3.2. У ньому автор розкриває питання щодо меж втручання в право недоторканості житла чи іншого володіння особи, особливостей розгляду клопотання про проведення таких дій.

Науковцем обґрунтовується необхідність відеофіксації судового засідання з розгляду клопотань про проведення НСРД з метою підвищення гарантій законності пропорційності втручання (с. 183 – 194).

В останній частині дослідження аналізується реалізація пропорційності при проведенні окремих НСРД в житлі чи іншому володінні особи (с. 194 – 208). Слід підтримати здобувача у його висновку щодо того, що: «Важливою складовою вдосконалень має бути зв'язок сформованих гарантій з подальшим повідомленням особи про те, що стосовно неї здійснювали негласну слідчу (розшукову) дію, оскільки можливість оскарження незаконних дій особою, яка зазнала втручання, слугує єдиним механізмом перевірки законності проведеного огляду публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, якщо кримінальне провадження не вийшло за межі стадії досудового розслідування, оскільки дослідження обставин проникнення в судовому розгляді не здійснюватимуть. Такий підхід забезпечить процесуальну дієвість запропонованих гарантій та розширить можливості для відновлення прав особи у випадку їх порушення» (с. 199).

Таким чином, є достатньо підстав вважати, що в дисертаційному дослідженні Д. О. Зайцева сформульовано і обґрунтовано достатню кількість положень, висновків, які характеризуються науковою новизною, є обґрунтованими та свідчать про вирішення важливого наукового завдання, мають теоретико-прикладне значення та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – для подальшого дослідження особливостей реалізації принципу пропорційності в кримінальному провадженні (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2025 року);

- *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Адвокатура України», «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Судові та правоохоронні органи України», підготовки підручників, науково-практичних посібників і методичних рекомендацій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2025 року);

– правозастосовній діяльності правоохоронних органів – під час розроблення та вдосконалення методичних рекомендацій з питань проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують гарантовані Конституцією України права та свободи (акт впровадження слідчого відділу Обухівського районного управління поліції Головного управління Національної поліції в Київській області від 14 квітня 2025 року);

– правозастосовній діяльності суду – для забезпечення судового контролю за дотриманням прав і свобод особи в кримінальному провадженні, а також оцінки та перевірки доказів, отриманих за результатами проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують право особи на недоторканність житла чи іншого володіння (акт впровадження Ржищівського міського суду Київської області від 7 квітня 2025 року; акт впровадження Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 21 квітня 2025 року).

Висновки відповідають поставленим завданням дослідження у межах обраного об'єкта та предмета, містять розроблені авторкою теоретичні наукові положення, практичні рекомендації, пропозиції із вдосконалення законодавства. Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в десяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, і п'ять тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності не виявлено.

Віддаючи належне кропіткій та високоякісній роботі Дмитра Олександровича Зайця, високо оцінюючи рівень дисертації, його актуальність та новітність підходів до дослідження, варто звернути увагу на окремі

положення та висновки, які мають дискусійний характер чи вимагають додаткового обґрунтування під час захисту:

1. У контексті дослідження прогнозованим було авторське формулювання принципу пропорційності. Натомість здобувач такого не надав.
2. З урахуванням особливостей регулювання кримінальних процесуальних відносин в умовах воєнного стану та специфічних відступів від загальних правил проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі, в житлі чи іншому володінні особи, наділення прокурора делегованими повноваженнями слідчого судді щодо окремих процесуальних дій та рішень відповідно до ст. 615 КПК України, доцільним було б розглянути у роботі особливості реалізації принципу пропорційності при обмеженні права особи на недоторканість житла чи іншого володіння в умовах цього надзвичайного правового режиму.
3. Досить дискусійною є пропозиція автора, викладена на сторінці 183 щодо доповнення ст. 240 КПК України частиною п'ятою абзацом третім, зміст якого викласти в такій редакції: «Під час проведення слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи слідчий, прокурор, дізнавач мають право вилучати предмети, вилучені законом з обігу». В основі диференціації слідчих (розшукових) дій лежить мета їх проведення, яка своєю чергою обумовлює процесуальний порядок та особливості проведення кожної з таких дій. Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України слідчий експеримент проводиться з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Предмети, вилучені з обігу (наприклад, зброя, наркотики, вибухові речовини), мають особливий правовий режим, і порядок їх виявлення та вилучення чітко визначений законодавством, зокрема, під час обшуку, огляду, особистого обшуку. Інкорпорація механізму вилучення таких предметів до процедури слідчого експерименту, який не має цільового спрямування на виявлення і фіксацію нових доказів, не відповідає логіці кримінального процесу.

Більш того, запровадження такої норми потребує системного підходу до внесення змін до КПК України, зокрема, і в частині тимчасового вилучення майна.

4. Підтримуючи дисертанта у бажанні вдосконалити КПК України, зазначимо, що надмірна формалізація не завжди є гарантією підвищення ефективності кримінального провадження. В цілому погоджуючись із проблематикою залучення понятих до проведення слідчих (розшукових) дій, зауважимо, що потребує додаткового обґрунтування доцільність внесення змін до ч. 7 ст. 223 КПК України у запропонованій здобувачем редакції: «Участь понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій покликана забезпечувати засвідчення відомостей, фактів і обставин, які встановлюються в ході їх здійснення. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження, а також особи, що мають міжособистісні стосунки із слідчим, прокурором, дізнавачем, який проводить відповідну слідчу (розшукову) дію. Формальна участь понятих при проведенні слідчої (розшукової) дії не допускається» (с. 118 – 119). По-перше, у цій нормі і так зазначається, що понятими можуть бути виключно незаінтересовані у результатах кримінального провадження особи. По-друге, формулювання «міжособистісні стосунки» породжує необхідність його тлумачення. Адже такі стосунки можуть мати різний характер і не впливати на зацікавленість осіб у результатах кримінального провадження. По-третє, хоча автор і пропонує перелік випадків, коли участь понятих є «формальною», натомість у кожному конкретному випадку суд все одно індивідуалізовано вирішуватиме питання щодо забезпечення вимог проведення слідчих (розшукових) дій.

Разом з тим, наведені зауваження та пропозиції у жодному разі не впливають на загальне позитивне враження від роботи, здебільшого носять дискусійний характер і мають бути предметом для публічної дискусії та обговорення під час захисту.

ВИСНОВОК

Дисертація Зайцева Дмитра Олександровича на тему: **«Реалізація принципу пропорційності при обмеженні права особи на недоторканність житла чи іншого володіння»** на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань . 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачкою особисто, містить нові науково-обґрунтовані теоретичні результати проведених нею досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки. Поставлене наукове завдання виконане на належному рівні, дисертація свідчить про те, що здобувач оволодів методологією наукової діяльності.

Дисертаційне дослідження **«Реалізація принципу пропорційності при обмеженні права особи на недоторканність житла чи іншого володіння»** відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), а її автор – Зайцев Дмитро Олександрович, на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право».

Завідувач кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету
підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Ганна ТЕТЕРЯТНИК

Підпис засвідчую:

№ 44/2023

Родард ОАКЕЛЯ

